Valeriu BĂLTEANU
Universitatea „Dunărea de Jos", Galați

TERMINOLOGIA DIVINAȚIEI POPULARE ROMÂNEŞTI: ACTANȚII

Până acum o cercetare aprofundată a lexicului divinator românesc nu s-a realizat; de altfel referirile la domeniul în discuție au fost, şi ele, extrem de rare. Pe baza bibliografiei de specialitate, a investigațiilor proprii vom încerca să oferim o serie de sugestii ce vizează deocamdată doar o singură categorie terminologică: actanții.

După cum se ştie termenul *divinație* provine din latinescul *divinatio* „ghicirea viitorului" [1] şi denumeşte „o categorie de practici magice oculte, superstițioase, efectuate pentru ghicirea viitorului" [2]. Sinonim cu *divinație* este termenul *mantică*, de origine greacă.

Studierea lexicului aferent diverselor procedee divinatorii poate ajuta la o mai bună înțelegere a domeniului. La o privire mai atentă, terminologia divinatorie permite o destul de clară stratificare a elementelor componente. Principalele categorii terminologice:

- actanții: *bobar, bobăreasă, cărturăreasă, ghicitoare* etc;
- acțiunea divinatorie: *a bobi, a ghici, a meni* etc;
- practica divinatorie: *dat, ghicit, vrăjit* etc;
- elemente cu valoare divinatorie: *gadină, noiță, piază, zgaibă* etc.;
- instrumentar divinator: *bob, carte, ghioc, zodie* etc.

Pentru a putea analiza categoria terminologică în discuție vom avea în vedere o serie de aspecte generale, precum şi unele concluzii obținute pe baza cercetării unor aspecte particulare (etimologie, variante, derivate, evoluții semantice, expresii şi sintagme ce conțin termeni ce denumesc actanții etc.).

Termenii amintiți corespund noțiunii de „ghicitor" şi sunt, în general, marcați de utilizarea unui anumit instrument divinator: *bobi, cărți, păscălie, zodie* etc. O scurtă referire la ultimii doi termeni e necesară:

păscălie „calendar special cu ajutorul căruia se poate stabili dinainte (pe o perioadă lungă de ani) data Paştilor şi a altor sărbători religioase care nu au loc la date fixe" [3]

zodie „prevestirea soartei după luna naşterii" [4]; „zodiac"

Existența unui număr relativ mare de substantive ce denumesc actanți din domeniul divinației populare ne sugerează importanța pe care a avut-o ghicitoria pe terenul mentalității româneşti tradiționale. Termenii menționați au, în general, caracter regional, doar *ghicitor, ghicitoare, vrăjitor, vrăjitoare, babă* fiind mai răspândiți. La constituirea acestui grup terminologic au contribuit diverse procedee, dintre care remarcăm derivarea cu sufixe (*păscălar, bobar, ghicitoreasă* etc.), compunerea (*cătătoare de noroc, cititor în stele* etc.). Fenomenele de transfer terminologic, atât de prezente în lexicul magiei populare româneşti [5], apar şi în cadrul terminologiei divinatorii: substantivele *burcăşiță* şi *ursăreasă* provin din sfera lexicului cu caracter etnic, aceşti termeni sugerând preluarea practicilor cu caracter divinator de către minoritari (țigani):

burcăşiță „țigancă nomadă care umblă cu ghicitul" [6]

ursăreasă „soția ursarului" [7]; „cărturăreasă" [8]

Acelaşi fapt se poate constata şi din observațiile cuprinse în ALR SN „cu privire la noțiunea cărturăreasă" [9].

Prezența cuvintelor *vrăjitor, vrăjitoare* în cadrul acestei categorii terminologice nu trebuie să ne mire, din moment ce, conform credințelor populare, „ei (vrăjitorii – n.n.) spun

BDD-A3128 © 2010 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

trecutul şi viitorul, ghicesc viitorul, norocul" [10]. Din cauza faptului că mecanismele lingvistice nu au răspuns întotdeauna prompt la schimbările petrecute la nivelul divinației populare, unii termeni au ajuns să denumească, cu acelaşi corp fonetic, actanții ce realizează activități divinatorii diferite. Astfel, *cărturăreasă* a fost înregistrat şi cu sensul „femeie care dă cu bobii" [11], pe lângă cel inițial „femeie care ştie să dea în cărți sau cu cărțile" [12]. O serie de termeni specifici domeniului vrăjitoriei (*babă, băbăreasă, vraci* etc.) au intrat în cadrul lexicului divinator ca urmare a extinderii paletei de acțiuni a actanților respectivi, prin preluarea de către ei şi a unor practici cu caracter pur divinator.

În terminologia divinației apar destul de frecvent perifrazele pentru a denumi actanți specifici: *femei care caută cu cărțile, țigancă care dă cu cărțile, vrăjitoare care dă cu cărțile* [13].

După ce am indicat o serie de probleme generale referitoare la terminologia actanților, să urmărim acum şi unele probleme particulare:

- prima atestare. Termenii ce denumesc actanți sunt, în general, cu vechime în limba română: *bobar, bobăriță, cititor în stele, vraci, tălmaci, vâlhovnic, piază* sunt atestați încă din secolul al XVI-lea în vechile texte româneşti. Deşi apar cu atestări abia în secolul al XIX-lea termeni ca *păscălitor, păscălar, cărturăreasă* etc. trebuie să fi avut o circulație anterioară semnificativă (mai ales *cărturăreasă*) dat fiind faptul că ghicitul în cărți şi chiar cel în păscălie erau cunoscute ca practici divinatorii cu mulți ani înainte de atestarea termenilor pomeniți;
- variantele. Sunt de reținut, în mod deosebit, variantele termenului *solomonar*, dintre care citățm doar câteva: *şolomonar, sodomonar, şolomâner, şolomar* etc [14]. Ele reflectă anumite influențe străine sau sunt urmarea unor fenomene de etimologie populară. Alterarea corpului fonetic al unor termeni este sesizabilă şi în cazul variantei *bărbăreasă*, a cuvântului *băbăreasă* (sub impactul verbului *a borborosi*). Alte variante au în vedere aspecte ce țin de specificul evoluțiilor la nivel dialectal (*chiază*, pentru *piază*) sau de specificul unor etape mai vechi din evoluția limbii române (*cetitor în stele*, în loc de *cititor în stele*). În fine, ar fi de reținut şi varianta *zodiriță*, pentru termenul *zodieriță*, ce probează un fenomen de contragere ce a „îndepărtat" uşor termenul de adevăratul etimon (*zodie*);
- etimologie. Cercetările etimologice au indicat faptul că majoritatea termenilor divinatori s-au format pe teren românesc, ceea ce dovedeşte capacitatea mecanismelor limbii române de a-şi crea prin mijloace proprii terminologia aferentă domeniului în discuție. Numeroase exemple oferă derivarea cu sufixe, astfel că nu vom mai face referire la acest aspect în continuare. Există însă şi un număr destul de semnificativ de termeni împrumutați, cei mai reprezentativi fiind cei de origine slavă: *babă, cobe, vâhovnic, vraci* etc. Poate o mențiune aparte ar merita cuvântul *gogea* „denumirea personajului inițiat, bărbat sau femeie, care oficiază la vergelatul feciorilor ceremonia de aflare a norocului şi, în special, a ursitei" [15]. Acest termen este probabil o variantă a cuvântului *gogă* „spirit rău, joimăriță" şi este considerat de către Gr. Brâncuş ca făcând parte dintre „cuvintele autohtone probabile" [16]. În plus, ar fi de luat în calcul un posibil transfer terminologic dinspre lexicul ființelor mitofolclorice spre lexicul divinației populare;
- aspecte derivative. Vom lua în discuție o singură problemă şi anume cea referitoare la categoriile terminologice care au „beneficiat"de pe urma clasei actanților; este vorba de faptul că de la termenii ce denumesc actanți s-au format, în principal, cuvinte ce denumesc tot actanți divinatori (*ghicitoreasă, cărturăreasă* etc.) sau acțiuni divinatorii (*a cobi, a piezi* etc.);
- prezența termenilor divinatori în sintagme şi expresii. Este una dintre cele mai interesante probleme pe care le ridică studiul terminologiei divinatorii. Vom menționa însă doar câteva exemple: *babă ghicitoare, piază rea, neagă rea, babă ştiutoare, bobăriță de gură, a fi pocit la gură* etc. Pe baza exemplelor pomenite vom sublinia un singur aspect: existența unor structuri

BDD-A3128 © 2010 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

bimembre de tipul *babă ghicitoare* care au generat ulterior termenii simpli (în acest caz, *ghicitoare*), elementul regent al sintagmei fiind simțit ca inutil, din moment ce actanții divinatori erau, aproape în totalitate, persoane în vârstă de sex feminin.

- evoluții semantice. Ne vom opri doar asupra câtorva exemple. Termenul *bobăreasă* ce denumea inițial un actant divinator de sex feminin specializat în ghicitul în bobi a fost înregistrat mai aproape de zilele noastre cu sensul mai general de „ghicitoare". Se constată în acest caz trecerea de la particular la general, o tendință vizibilă şi în lexicul practicilor vrăjitoreşti. Termenul *solomonar* probează trecerea de la sensul „actant în magia meteorologică" la sensuri noi, între care cele cu relevanță pe teren divinator ocupă un loc important („astrolog", „ghicitor", „vrăjitor"). În acest caz credem că putem vorbi de o extindere, în timp, a paletei acționale a actantului respectiv, fapt ce s-a reflectat şi în plan semantic. Un alt termen, *bobăriță*, în sintagma *bobăriță de gură* „flecară" [17] ne atrage atenția asupra unui fenomen frecvent în cadrul terminologiei magice şi anume degradarea semantică.

Bogăția lexicului divinator ne arată că practicile de ghicitorie sunt încă o prezență notabilă în cadrul spiritualității popualre. Categoria terminologică prezentată de noi, actanții, poate „contribui" în mod specific la explicarea, precizarea unor aspecte fundamentale ale fenomenului în discuție. Pentru a obține o imagine mai clară asupra practicilor divinatorii, iar cercetarea din perspectivă lingvistică poate aduce o contribuție importantă în acest sens, este însă necesară o analiză amănunțită şi a celorlalte categorii terminologice.

NOTE

[1] Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 145
[2] Brătescu, Gheorghe, *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, Ed, Ştiințifică, Bucureşti, 1985, p. 73
[3] DLR, tom VIII, partea 1, p. 164
[4] Şaineanu, Lazăr, *Dicționarul universal al limbii române*, Ed. Scrisul Românesc, ediția a VI-a, p. 710, f.a.
[5] Bălteanu, Valeriu, *Terminologia magică populară românească*, Ed. Paideia, Bucureşti, 2000
[6] Arvinte, Vasile, Bordeianu, Mihai, Ursu, Nicolae, *Glosar regional*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1960, p. 21
[7] *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1958, p. 911
[8]*Atlasul lingvistic român*, serie nouă, Ed. Academiei V, H, h. 1570
[9] *Idem*
[10] Fochi, Adrian, *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976, p. 5
[11] *D.A.*, tom I, partea a II-a, p. 66
[12] *Idem*
[13]*Atlasul lingvistic român*, serie nouă, Ed. Academiei V, H, h. 1569, h. 1570
[14] Bălteanu, Valeriu, *Dicționar de divinație populară românească*, Ed. Paideia, Bucureşti, 2001, p. 161
[15] Ghinoiu, Ion, *Obiceiuri populare de peste an*, Ed. Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1997, p. 81
[16] Brâncuş, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 141
[17] *Dicționarul subdialectului bănățean*, I-IV, Timişoara, 1985-1987, IV, p. 51

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Coteanu, Ion, Sala Marius (1987). *Etimologia şi limba română*. Bucureşti: Editura Academiei.
Graur, Alexandru (1963). *Etimologii româneşti*. Bucureşti: Editura Academiei.
Hristea, Theodor (1968). *Probleme de etimologie*. Bucureşti: Editura Ştiințifică.
Ionescu, Anca Irina (1978). *Lingvistică şi mitologie*. Bucureşti: Editura Litera.

BDD-A3128 © 2010 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

Oişteanu, Andrei (1989). *Motive şi semnificaţii mitosimbolice în cultura tradiţională românească*. Bucureşti: Editura Minerva.
Tudose, Claudia (1978). *Derivarea cu sufixe în româna populară*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

RÉSUMÉ
LA TERMINOLOGIE DE LA DIVINATION POPULAIRE ROUMAINE : ACTANTS
Notre travail présente une certaine séquence du lexique magique, celle qui fait référence aux pratiques de divination de l'avenir ; en partant du matériel accumulé, nos observations visent les actants analysés dans une perspective ethnolinguistique.
Mots-clés *: ethnolinguistique, lexique de la magie, pratiques magiques.*

BDD-A3128 © 2010 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)